
Türkçede Çeviri ve Aktarma

Prof. Dr. Mehman Musaoğlu

Ankara Üniversitesi

TÖMER

Özet: Makalede çeviri ve aktarma arasındaki ortak ve farklı yönler gösterilmiştir. Yabancı dillerden yapılan çevirilerin sonucunda, Türkiye Türkçesinde oluşan bazı dil-kullanım gelişmeleri ve değişimleri ele alınmıştır. Söz konusu gelişmelere ve değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan bazı sözlüksel-dilbilgisel ve yazım sorunlarının üzerinde durulmuştur. Sorunların çözümlenmesi için Türkçe erek metin ağırlıklı önerilerde bulunmuş ve dilbilimsel bir proje sunulmuştur. Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin söz konusu yazı dilleri arası aktarımı* bağlamında ise, aktarma bilimi (aktarmabilim) kavramının bazı ilkeleri belirlenmiştir. Söz konusu ilkelerden birine ilişkin, Türkmen yazar Annaguli Nurmeme't'in Türkiye Türkçesine çevrilmiş eserlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, çeviribilim, aktarım, aktarma, aktarmabilim, kaynak metin, erek metin, sözlüksel-dilbilgisel gelişme ve değişim, metindilbilim

Giriş

A. Yabancı dillerden Türkçeye ve Türkçeden yabancı dillere herhangi sözlü veya yazılı bir metnin aktarımı çeviridir. Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarımı ise çeviri değildir. *Bu, sadece bir aktarmadır*. Nitekim, büyük Azerbaycan Şairi

Mirza Alekber Sabir, daha yüz yıl önce *Türkçeden Türkçeye* (bir Türk lehçesinden veya yazı dilinden diğerine) yapılan metin aktarmalarına çeviri denemeyeceğini yazıyordu:

“Osmanlıcadan tercüme türke” – bunu bilmem,
Gerçek yazıyor genceli, yainki henekdir (*şakadır*),
Mümkün iki dil bir-birine tercüme, amma
“Osmanlıcadan tercüme türke” ne demektir?!
(Sabir, 1992).

Dilbilimde en yakın akraba yazı dilleri teorisinin XX. yüzyılın son çeyreğinde belirginleşmesiyle; Hint-Avrupa dillerinin içerisinde sınıflandırılan Slav dillerinin diğer Hint-Avrupa dillerinden daha farklı bir sistematığe sahip olduğu, lengüistik betimlemelerle tespit olunmuştur (Çannon, 1994). Ve söz konusu sistematik farklılığının, *en yakın akraba diller* düzlemindeki betimlemesi, birbirine yakın olan diğer dillerin de artık klâsik tarihî-karşılaştırmalı akraba dillerin tanımlaması bağlamında ele alınmasının yanlış olacağıının sinyallerini vermekteydi. Bu bağlamda birbirine Slav dillerinden daha yakın olan Türk lehçeleri için de akraba diller değil, yakın akraba yazı dilleri veya sadece *yazı dilleri* tanımlaması söz konusu olabilir. Bu ise, Sabir’in daha yüz yıl önce söylediğinin dilbilimsel olarak kanıtlanması anlamına gelmektedir.

B. Çeviri ve aktarma birbirinden sözlüksel, dilbilgisel, sözdizimsel ve metindilbilimsel olarak farklılık gösteren dil-aktarım süreçleri ve sonuçlarıdır:

– Çeviride kaynak metni ve erek metni oluşturan kelime kadroları, bazı alıntı sözcüklerin ve uluslararası terimlerin dışında, gerek sözcüksel (leksik), gerekse etimolojik olarak farklı dilbilimsel düzlemlerde gerçekleşmektedir. Şöyle ki, Türkçede erek metinlerdeki kelime kadrosunu oluşturan dil birimlerinin anlamsal-morfolojik yapılanması, Hint-Avrupa dillerinden çevrilen kaynak metinlerindeki temel ve yardımcı morfemlerin dilbilgisel dizimlenmesinden farklıdır. (Türkçede sözdizimsel-işlevsel anlam bölgelerinin yapım ekleriyle ve takı edatlarıyla genellikle kelimenin sonunda, Hint-Avrupa dillerinde ise kelimenin içerisinde ve önünde de temel ve yardımcı morfemlerle ve birleşmeleriyle gerçekleştiği gözlemlenmektedir.) Bunun yanı sıra Türkçede gerek erek, gerek kaynak metinleri oluşturan tamlamaların, kelime gruplarının, cümlelerin sözdizimsel-anlamsal sıralamaları metindilbilimsel kullanım ilişkileri, Hint-Avrupa

dillerindeki uygun kaynak ve erek metinlerdeki dilbilimsel düzlemlerden farklı özellikleri içermektedir. Sözgelimi Rusçadaki “Voprosı Yazıkoznaniya” tamlaması, Türkçeye “Dilbilim Sorunları” olarak çevrilmiştir. Nitekim Rusçada tamlanan olarak kullanılan “Voprosı” (sorunları) kelimesi birinci sırada, tamlayan olarak kullanılan “Yazıkoznaniya” kelimesi ise ikinci sırada yer almaktadır. Oysa Türkçede sadece “tamlayan + tamlanan” sıralaması olasıdır.

– Türk yazı dillerine ait yazı dilleri arası ve dönemler arası *aktarmada*, kaynak metni ve erek metni oluşturan dilbilgisel-sözdizimsel mekanizm ve dil birimlerinin erek metinlerdeki metindilbilimsel-bağlamsal yerleşimi, birbirine yakın olan bilişsel düzlemlerde sonuçlanmaktadır. Kaynak metinlerin ve erek metinlerin kelime kadrosunda ve dilbilgisel-sözdizimsel sistemlerinde oluşan farklılıklar ise; gerek tarihî, gerekse çağdaş Türk yazı dillerindeki gelişime ve değişimlere göre gerçekleşmektedir. Nitekim çağdaş Türk yazı dillerindeki gelişime ve değişimlerin ekseninde gerçekleşen aynı kelimelerdeki çeşitli anlam alanları ve nüansları, aktarmalarda kaynak ve erek metinlerin arasındaki temel farklılıklardan biridir. Sözgelimi Türkiye Türkçesinde *yığ-, yığış-* fiilinin işteşlik ve dönüşlülük durumlarının kullanımı, yadırganmamaktadır. Oysa Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindekinden farklı olarak, *yığ-, yığış-* fiilinin insana özgü olan bir dönüşlülük durumu da söz konusudur. Şöyle ki; Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “Özünü yığıştır” cümlesi, Türkiye Türkçesindeki “Kendine çekidüzen ver” cümlesinin anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra çağdaş Türk yazı dillerine ait yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarmalarda gözlemlenen diğer dil-kullanım farklılıkları, aşağıdaki gibi sıralanabilir: Alıntı kelimelerin ve yeni türetilmiş kelimelerin kullanım sıklıkları, sözdizimsel-biçemdilbilimsel yapılanmalar, cümlelerin kırılarak metinleşmesi veya parselyatikleşme, devrik cümlelerin kullanılması veya devriklenme vb.

– Aktarma, erek yazı dilinin sözlü ve yazılı dil-kullanım biçimlerinin bağlamında, ağırlıklı olarak kelimesi kelimesine yapılır. Bunun yanı sıra aktarma sürecinde kaynak metne bağlılık ve kaynak metinden erek metne anlamı anlamına aktarım da gözardı edilmez. Kelimesi kelimesine yapılan bir çeviri ise, başarılı olamaz. Çeviri, kaynak dilin ve erek dilin kültürel düzeylerinin bilinciyle, ağırlıklı olarak anlamı anlamına ve kelimesi kelimesine yapılır.

Makalede genel çeviri ve dilbilimsel kuralların bağlamında ve Türk yazı dillerinin ekseninde belli bir ölçüde XI. yüzyıldan beri süre gelen **çeviri** aktarımlarının da etkisiyle Türkiye Türkçesinde oluşmuş olan bazı dil-kullanım gelişmelerine ve değişimlerine değinilmiştir. Şöyle ki; çağdaş Türkiye Türkçesinde bilhassa çevirinin de katkısıyla gerçekleşen kelime ve birleşik kelime yapımı, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bazı yazım sorunlarının üzerinde durulmuştur. Sorunların çözümlenmesi için; filolojik-lengüistik nitelikli önerilerde bulunulmuş ve “*Türkçe Metin Dilbilimi ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşurulması Projesi*” sunulmuştur. Aktarmaya gelince: Aktarma anlayışı üzerinde durulmuş ve Türkmen yazar Annaguli Nurmehmet’in Türkiye Türkçesine aktarılmış eserlerinin bağlamında, bazı dil-aktarım örnekleri, süreçleri ve sonuçları değerlendirilmiştir.

C. Türkçeden yabancı dillere veya yabancı dillerden Türkçeye çeviri yapan kişi çevirmen, Türk yazı dillerinden birbirine metin düzeyindeki aktarmaları yapan kişi ise *aktarıcı* (veya başka bir kelime de düşünülebilir) olarak bilinmelidir. Gerek çeviri, gerekse aktarma yapan kişi, kaynak ve erek dilleri bilmenin yanı sıra, genel filolojik hazırlığa ve özel bir yaratıcılık yeteneğine sahip olmalıdır. Çünkü çeviri ikinci bir yaratıcılık, aktarma işi ise ayrıca bir yazarlıktır.

1. **Çeviri:** Kaşgarlı Mahmut, Dîvanü Luğâtî’t Türk adlı sözlüğünde Araplara Türk dilini öğretmek için Türkçe kelimeleri Arap usullerine göre sıralayıp tercüme etmiştir. Bundan sonra, XIX. yüzyıla kadarki dönemlerde ise; genellikle Arapçadan ve Farsçadan Türkçeye ve belli bir ölçüde de Türkçeden Arapçaya ve Farsçaya çeviriler yapılmıştır. XVIII-XIX. yüzyıllarda ise daha çok Batı dillerinden Türkçeye ve belli bir ölçüde de Türkçeden Batı dillerine çeviri söz konusu olmuştur. Gerek Arap-Fars ve Türkçe çeviri çalışmalarının yoğun olduğu dönemlerde, gerekse devam eden Batı dilleri Türkçe (genellikle İngilizce-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Almanca-Türkçe ve Rusça-Türkçe vb.) çeviri aşamasında; Türkçenin yabancı dillerden hem dil-kullanım, hem de dil-kültür etkileşimi düzeylerindeki olumlu ve olumsuz bir şekilde etkilenmesi söz konusudur. Buna rağmen Türkçedeki ne olumlu dilbilimsel gelişmeler, ne de galat-ı meşhur nitelikli olumsuz dil değişimleri, şimdiye kadar ayrıca bir lengüistik-filolojik incelenmeye tabî tutulmamıştır. Şöyle ki, söz konusu gelişme ve değişimlerin Türkçedeki ayrı ayrı dil-kullanım düzeylerine göre uygun

bir filolojik sınıflanması yapılmamıştır. Türkçeye ilişkin her türlü çeviri ve çeviri eleştirisi çalışmaları ise, genellikle Hint-Avrupa dillerinden Türkçeye ve Türkçeden yabancı dillere yapılan çeşitli çevirilere göre; “yanlış avcılığı”, kaynak metin odaklı, kuralcılık ekseninde sürdürüle gelmiştir. Bunun yanı sıra çeviri konusunda yapılan daha ciddi çalışmalarda ise, genel çeviribilim, edebiyat bilimi, dilbilim ve çeşitli filolojik araştırmaların bağlamında, çevirinin tarihi, bilim dalındaki yeri (Öztürk, 2000; Gökdoğan, 2000), anlam odaklı çeviri ve çeviride anlam sorunsalı (Ananur, 2000; Durak, 2000), çeviri eleştirisi, eğitimi ve çeviribilim ilişkileri (Kocaman, 1993; Cemal, 1993; Karatay, 1993; Bengi, 1993) vb. ele alınmıştır. Adı geçen bilimsel çalışmalar, Türkçe kaynak, çoğunlukla da erek metin düzeylerinde, genel çeviri tipolojisinin betimlenmesine ve teorisinin oluşumuna ilişkin yapılmış olan incelemelerdir. Oysa çeviri eleştirisi ve çeviribilim bağlamında incelenmesi gereken lengüistik-filolojik konulardan biri, kaynak metinlerden yapılan çeşitli çeviri aktarımlarının sonucunda, Türkçenin kelime yapımı ve sözdizimsel düzeylerinde erek metin aracılığıyla oluşan bazı sözlüksel gelişmeler ve galat-ı meşhur nitelikli dil değişimleridir. Tabî ki söz konusu konular, daha kapsamlı incelemelerde ele alınmalıdır. Bu makalede ise, söz konusu gelişme ve değişimler (aktarmalardan farklı bir dil düzleminde gerçekleştiği nedeniyle), aktarma anlayışı bağlamında ve dil-kullanım örnekleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1.1. Sözlüksel Gelişmeler: Gerek Türkiye Türkçesinde, gerek diğer Türk yazı dillerinde sözlüksel olarak kelime türetiminin gerçekleşmesinde ve alıntı kelimelerin kodlaştırılarak kullanılmasında, XI. yüzyıldan günümüze dek Hint-Avupa ve Hami-Sami dillerinden yapılan çeşitli çevirilerin büyük bir katkısının olduğunu diyebiliriz. İşte söz konusu etkileşim de, genel Türkçenin lehçeler temelindeki yazı dilleri olarak gelişiminin boyutlarını belirlemekte, onların sayısının diğer akraba diller sınıflandırılmalarına ters düşen bir orantıdaki gerçekleşmesinde veya gerçekleştirilmesinde önemli olmuştur. (Sözelimi diğer akraba dillerin; Roman dillerinin, German dillerinin, hatta Slav dillerinin sayısı bile, “Türk akraba dilleri” olarak adlandırılanlardan çok azdır.) Bu bağlamda çeşitli Türk yazı dillerinde hâlen kullanılmakta olan genel filolojik terminoloji de söz konusu etkileşimi, en iyi şekilde yansıtmaktadır. Sözelimi: *edebiyat bilimi* (Türk.),_ « *d« biyyatşünashq* (Azerb.), *äzäbiyät beleme/ğileme* (Başkurt), *adabi-*

yat taanuu (Kırgız.), *ädäbiyat fäni* (Özbek.), *ädäbiyät beleme* (Tatar.), *edebiyat ılımı* (Türkmen.); *bağlam* (Türk.), *kontekst* (Başkurt), *kontekst* (Kırgız.), *kontekst* (Özbek.); *budunbilim* (Türk.), *etnologiya* (Azerb.), *etnologiya* (Başkurt.), *etnologiya* (Kırgız.), *etnologiya* (Özbek.); *çekimli diller* (Türk.), *aqqlütinativ dil-lçr* (Azerb.), *agglunativ tillär* (Özbek.), *agglyunativ diller* (Türkmen.); *çeviri yazı* (Türk.), *transkripsiya* (Azerb.), *transkripsiya* (Özbek.); *çeviri* (Türk.), *t«rcüm»* (Azerb.), *tärjemä* (Başkurt.), *tärjimä* (Kazak.), *kotormo* (Kırgız), *tärcimä* (Özbek.), *tercime* (Türkmen); *çevirmen* (Türk.), *t«rcüm»çi* (Azerb.), *tärjemäse* (Başkurt), *kotormoçu* (Kırgız.) vb.

Söz konusu kelimelerin sayısı, Türk yazı dillerinin verilerine göre daha da arttırılabilir. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde yeni kelime yapımı, diğer Türk yazı dillerindekinden farklıdır. Bu farklılık, iki şekildedir: *Birincisi* kavramların leksikal, yani sözlüksel-anlamsal anlatımına bağlı olarak yeni bir kelimenin türetimiyle; sözgelimi *kontekst* yerine *bağlam*, *computer* yerine *bilgisayar* vb; *ikincisi* ise *kelimelerin birleşikleşmesiyle*, çoğunlukla *bilim* ve *bilgi* sözcük gövdelerinin uygun kök veya gövdelerle sözlüksel-gramatikal olarak birleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde kelime birleşikleştirilmesiyle oluşturulan birleşik sözcüklerinse bir kısmı, hem ayrı hem de bitişik yazılmaktadır: Söz konusu birleşik sözcükler, kelimenin dilin alt-anlamsal sistemine göre ifade ettiği anlamdan, sözdizimsel adlandırma olarak da belirlenebilen olgulardan hareketle ayrı yazılmaktadır. Bundan dolayı ayrı yazılanlar, dil sistemindeki sözdizimsel adlandırmaya özgü olan sistematiği, geleneksel Türk ad tamlaması modelinin özelliğini, birleşik sözcüğün ikinci birleşenindeki *-i* iyelik ekinin bir yardımcı ek-morfem olarak hâlen kullanılmasıyla muhafaza etmektedir. Sözgelimi: Anlam bilimi, dil bilimi, edebiyat bilimi, halk bilimi, yer bilimi, dil bilgisi, ses bilgisi, şekil bilgisi, vb. Hatta *bilgi* sözcüğüyle kurulan birleşik kelimelerin bazılarının *-(s)i* iyelik ekiyle kullanılmasına rağmen, *başörtüsü* örneğinde olduğu gibi, bitişik yazılması da çok yaygındır. Sözgelimi: Dilbilgisi, şekilbilgisi vb. Söz konusu birleşik sözcükler; kelimenin ortak bir anlamı, dolayısıyla dilin alt-anlamsal yapısına göre bir adlandırmayı değil, kavramı sözlüksel olarak anlattığı için bitişik de yazılmaktadır. (Birleşik kelimelerin herkesçe ayrı yazılanları ise; konunun bir başka boyutu olup, sıfat tamlamaları bağlamında, Türkçenin yüzeysel-gramatikal ve dil-kullanım özelliklerine göre belirlenmelidir.) Bundan dolayı bitişik yazılanlar, söz konusu oluşumdaki *-i* iyelik ekinin

de atılmasıyla, uygun Hint-Avrupa kökenli kelimelerin kaynak metin erekinin aracılığıyla hem anlam hem de şekil olarak birebir çevirisi (kelimenin ikinci bileşeni olarak belirlenebilen eski Yunancadaki “logos” sözcüğünün yerine *bilim* veya *bilgi* sözcüğünün kullanılması) sonucunda belirlenmektedir. Sözelimi: Biçimbilim (morfoloji), Türkbilim (Türkoloji), anlambilim (semasyoloji) vb. sözcükler, diğer Türk yazı dillerinin kelime hazinesinde, çoğunlukla kullanıldığı dillerin kurallarına uydurularak ve kodlaştırılarak özgün hâliyle yer almaktadır. Sözelimi: Türkiye Türkçesinde üç ayrı biçimde ifade edilen *söz dizimi* (*sözdizim/sentaks*) birleşik kelimesi, diğer Türk yazı dillerinin çoğunda *sintaksis* olarak kullanılmaktadır (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1992: 795). Düşüncemize göre, Türkiye Türkçesinde gerek belirtisiz ad tamlaması modelinde -i iyelik ek morfevinin kullanımının devam ettirilmesiyle türetilen birleşik kelimeler, gerekse Hint-Avrupa dillerinden çoğu zaman hem anlam hem de şekil bakımından birebir tercüme edilen kelimeler, dilin derin yapısındaki uygun kavram veya anlamların evrensel ana varyantlarının (çeşitli dil ortamları alt-anlamsal yapıları içeriklerinin soyut ifadeleri) birer uluslararası lügüistik normlarıdır. Söz konusu uluslararası lügüistik norm-terimler, en yakın akraba yazı dillerinde alındıkları dillerin de özelliklerini belli bir ölçüde muhafaza ederek ve kodlaştırılarak kullanılmaktadır. Sözelimi Türkoloji/ Türkoloji, grammatika/gramer, sintaksis/sentaks, morfolojiya/morfoloji, astronomiya/astronomi, biyolojiya/biyoloji gibi. Türkiye Türkçesindeki dilbilgisi/dil bilgisi, biçim bilimi/biçimbilim, gök bilimi/gökbilim vb. terimler ise söz konusu norm-terimlerin Türkiye Türkçesine özgün birer yazı dili varyantları niteliğindedir (*Musaoğlu*, 2001: 10-22).

Türkiye Türkçesinde gerek *bilim* ve *bilgi* sözcükleriyle türetilen birleşik kelimelerin, gerekse diğer birleşik sözcüklerin (Orta Doğu/ Ortadoğu, uluslar arası/ uluslararası gibi) hem ayrı hem de bitişik yazılması; Türk yazı dilleri arasında Türkiye Türkçesine özgü olan dil gelişiminin, kullanım-varyantlarının yazı dili varyantlarına dönüşebilmesini engellemektedir. Nitekim Türkiye Türkçesindeki söz konusu lügüistik gelişimin, bir yazı dili norm-varyantı olarak değişmez imlâda (bitişik veya ayrı) belirlenmesi, yazılması ve Türkçe Sözlük’te yer alması, onun diğer Türk yazı dillerinde, dolayısıyla Ortak Türkçede kabul görmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda söz konusu kelimelerin Türkiye Türkçesinde tek bir imlâsının net olarak belirlenmesi için aşağıda tarafımızdan sıralanan önerilerin ve

önerilere göre ortaya konabilecek bazı dilbilimsel ölçütlerin göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağı kanısındayız.

1.1.1. Öneriler: *Birincisi* gerek akraba olan, gerekse akraba olmayan dillerde kelimelerin bitişik veya ayrı yazılması üzerine yapılmış olan araştırmalardan ve çalışmalardan yararlanılmalıdır. *İkincisi* Türkçenin mevcut anlatım-kullanım birikiminin ve iletişim-bildirişim aracı olma fonksiyonunun yanı sıra, millî kimliğin de en önemli göstergesi olarak algılamatekileme niteliğine göre Türk dil biliminde işlevsel bir dilbilgisinin düzenlenmesi çalışmaları başlatılmalıdır.

Çeviri ve aktarma sonucunda ortaya çıkacak olumlu gelişmeler, Türkçenin söz konusu işlevsel dilbilgisi düzenlenmesi sürecinde ve düzleminde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde hem ayrı hem de bitişik yazılan kelimelerin değişmez bir imlâda, belirgin bir yazı dili normvaryantı olarak belirlenmesi gereksinimi de Türkçenin söz konusu işlevsel dilbilgisi çalışmalarının başlatılmasını gerektiren sayılı önkoşullardandır, diyebiliriz. Çünkü bitişik ve ayrı yazılan kelimelerin yazım şekilleri de işlevsel bir dilbilgisi bağlamında, söz konusu dil birimlerinin ifade ettiği kavrama göre belirlenmelidir.

1.1.2. Türkçede gerek bilimsel ve teknolojik, gerekse küresel, bölgesel, toplumsal, sosyokültürel ve ulusal-kültürel gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen yeni kelime yapımı, Türk sözlük biliminin en önemli sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynak metinlerin erek metinlere çevrilmesi süreçlerinde ve sonuçlarıyla gerçekleşen kelime birleşikleşmesiyle kelime yapımı ise, bu alanın en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda birleşik kelimelerin imlâsının ve Türkçenin imlâ kurallarının, kaynak metin odaklı değil, dilin çağdaş işleniş mekanizması düzleminde, ayrı ayrı dil birimlerinin dildeki kullanım hızına ve sıklığına göre daha somut ve net olarak belirlenebileceğini düşünüyoruz.

1.1.2.1. Hem bitişik hem de ayrı yazılan kelimelerin imlâsının, yazı dilindeki kullanım sıklığına göre; görsel ve yazılı basında, Türkçenin eğitim ve öğretiminde vb. belirlenmesi, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzenlenmesinde uygulamalı yöntemin temel taşlarından biri olarak ele alınmalıdır.

1.1.2.2. Söz konusu kelimelerin birleşik sözcük mü, leksikal ve ya sözcüksel, leksikografik veya sözlüksel dil birimleri olduğuna veya sözdizimsel birimler olarak belirtisiz ad tamlaması düzleminde algılanarak kullanılması daha doğru olacağına ilişkin, Türk dil biliminde ve buna bağlı olarak da Türkçenin eğitimi ve öğretiminde, yazılı kullanımda kesin bir

karar verilmelidir. Böyle bir kesin dilbilimsel kararın verilmesi, söz konusu dil birimlerinin birleşik sözcük mü, yoksa belirtisiz ad tamlaması mı olduğunun tespit edilmesi ise, yukarıda da belirtildiği üzere, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzleminde mümkündür. Bu birim de, Türkçenin morfolojik ve sözdizimsel araçlarının, aynı *anlamsal bölgeyi* veya alanı oluşturan ve ifade eden sözcüksel, sözcüksel-dilbilgisel ve kelime türetimsel olgularıyla karşılıklı etkileşimliğinde belirlenebilir (Musaoğlu, 2002).

1.1.2.3. Türkçede kelime yapımının sadece yapım ekleriyle gerçekleşmediği (Ganiev, 2000) ve özellikle de bilgi-iletişim çağında *kelime birleşikleşmesiyle* (birden fazla kelimenin birleşmesiyle sözcük türetimi) kelime yapımının giderek hız kazanacağı görülmektedir. Bu bağlamda *Kelime Yapımının*, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzenlenmesinde; *Eklerle Kelime Yapımı*, *Kelime Birleşikleşmesiyle Kelime Yapımı*, alt başlıklarıyla ayrıca bir bölüm olarak yer alabileceği muhtemeldir. İşte birleşik sözcüklerin yazım şekillerinin net olarak belirlenmesi de, Türkçenin işlevsel dil bilgisinin düzenlenmesinde *Kelime Yapımı* düzleminde yer alacak bölümün içerisinde incelenmekle mümkündür.

1.1.2.4. Dilbilimde dilin tarihî gelişimi sürecinde; eklerin köklerden, birleşik kelimelerin ad tamlamalarından, deyimlerin cümlelerden vb., dolayısıyla çeşitli dil birimlerinin birbirinden oluşumu veya türemesi söz konusudur. (*Lingvističeskiy Ensiklopedičeskiy Slovar*, 1990: 129-130). Bu bakımdan hem ad tamlaması modelinde algılanan ve ayrı yazılan hem de yabancı dillerden Türkçeye tek bir kelime olarak birebir çevrilen ve bitişik yazılan aynı dil birimlerinin yazım şekillerinin belirlenmesinde, söz konusu dil evrenselliğinin göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağını düşünüyoruz. İşte Türkçede de dilin kullanım hızına ayak uydurularak ve kavramlaşmanın ise çoğu kez bilinçaltı olarak fark edilmesiyle biçimlenen ve *-(s)i* iyelik ekiyle kullanılan ad tamlaması modelinin anlamsal türünün de artık kelimeleştiği, birleşik bir sözcüğe dönüştüğü ortadadır. Söz konusu lengüistik oluşum, bir yandan yukarıda belirtilen dilbilgisel evrenselliğe, öte yandan ise Türkçenin kendi iç gelişim dinamiklerine göre yorumlanmalıdır: Türkçenin sadece yapım ekleriyle değil, kelimelerle de sözlüksel dil üretkenliğine sahip olduğu ve *kelime* birleşikleşmesinin Türkçenin söz varlığının zenginleşmesindeki rolü onaylanmalı ve incelenmelidir.

1.2. Sözlüksel-Sözdizimsel Değişim: Yabancı dillerden yapılan her türlü

çevirinin etkisiyle hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer Türk yazı dillerinde oluşan galat-ı meşhur niteliğindeki dil değişimlerini ise, Türkiye Türkçesinde *kavram-kelime, sözdizimi-metin ve deyim-kalıplaşmış söz – atasözü* düzeylerinde gruplaştırmak mümkündür. Bu bağlamda Türkçedeki belli kavramları ifade eden Türk kökenli sözcüklerin yerine birebir çeviri sonucunda türeyen galat-ı meşhur nitelikli oluşum, çağdaş Türkiye Türkçesi kelime hazinesinin işlek (terim dışı) kadrosunda yer almaktadır: Sözelimi yazı dilinde veya erek metinlerde *yüğen* yerine *at başlığı*, *yılkı* yerine *at süriüsü*, *yılkıcı* yerine *at çobanı*, *tay* yerine *at yavrusu*, *kıyık* yerine *yorgan iğnesi* vb. kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra yabancı deyimlerin ve unsurlarına parçalanmayan söz-cümlelerin, Türkiye Türkçesine birebir anlamsal çevirisi veya alıntı kelimelerle kullanımı, özellikle konuşma dilinde çok yaygındır. Sözelimi: *neden olmasın, hem de nasıl, hayret bir şey, çok merci, hiç düşünemedim, şok olmak, yarından sonra*; “Akademik rötar, intro dakşın yapmak, hamburger yemek, neskafe almak, şov yapmak, çertir okumak, peypır yazmak, koment etmek, prodakşınları görmek, prezen teyšın yapmak, reaksiyon göstermek (Azerbaycan Türkçesinde reaksiya verm«k), vörkşop çalışması yapmak, çekap yaptırmak, test etmek, neyçurıl olmak, obsiyon kullanmak, kompliman yapmak, beybi sittir tutmak, kontekste aramak, argümentleri eksik olmak, ranseynöman toplamak vb.” (Demir, 1994). İsim ve sıfat tamlamaları bileşenlerinin (tamlayan ve tamlananların) sırasının değiştirilmesine ise hem konuşma, hem de yazılı dilde rastlanmaktadır. Sözelimi *Laçın grubu* yerine *Grup laçın*, *altıncı kanal* yerine *kanal altı* vb. Bunun gibi kelime gruplarında belirtisiz ad tamlamaları bileşenlerinin arasına cümle unsuru olarak bir sıfatın veya belirteç nitelikli sözcüklerin eklenmesi de Hint-Avrupa dillerinin söz dizimine özgü olan bir husustur. (Çünkü Türkçede belirtili ad tamlamalarının birleşenleri arasına kelimeler eklenir, belirtisiz ad tamlamalarının değil.) Sözelimi *Eski bayındırlık bakanı* yerine *bayındırlık eski bakanı* vb. Cümlelerde ve metinlerde birçok hâlde belli bir anlam alanı veya nüansı ifade etmeyen devriklenme (standart olmayan kuralsız cümlelerin kullanımı), parselyatikleşme (cümlelerin parçalanarak kullanılması) gibi söz dizimi olaylarının gerek Türkiye Türkçesinde, gerekse diğer Türk yazı dillerinde giderek yaygınlaşması ve yerleşimi, Türkçenin genel dil yapısını olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra, millî ve manevî değerlere bağlı olarak ortaya çıkan, soyut ve somut dil kavramlarını ifade eden kelimelerin ve uy-

gun söz dizimi ve metin bileşenlerinin de yerine çoğu zaman yabancı dil ve düşünce düzeylerini anlatan dil içeriklerinin Türk yazı dillerindeki “birebir yerleşimi”, yabancı dillerden kaynak metin odaklı ve kuralcı olarak yapılan birebir çevirinin veya çevirinin yapıldığı erek dilin yapısal-anlamsal dengelerinin gözetilmemesinin sonucudur, diye düşünmekteyiz. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde belirtili ve belirtisiz ad ve sıfat tamlamalarının, özellikle de Türkçe kökenli, *sağdan dallanmalı* iyelik isim birleşimlerinin yerine –sal, –sel, –ak, –ek, –ik, –i, –l, –el, –sil gibi çoğu kez yabancı kökenli eklerle biçimlenen *soldan dallanmalı* sıfat gruplarının (Sözgelimi para sorunu yerine parasal sorun, Türk Cumhuriyetleri yerine, Türki Cumhuriyetler vb.) kullanımının giderek yaygınlaşması, yazılı metinlerde ise cümlelerin kırık sözdizimsel yapılanmalar ile ifadesi; Türkçeyi oluşturan tüm eklerin, kelimelerin, tamlamaların, söz dizimi sıralamalarının, deyimlerin ve deyim nitelikli oluşumların sayısal dengesini yabancı dillerin lehine değiştirmiyor mu? (Musaoğlu, 2001: 10-22).

1.3. Türkçeye yabancı dillerden çeviri ile aktarılan kültür aktarımının sonucunda dil sistematığının çeşitli düzeylerinde gözlemlenen galat-ı meşhur nitelikli dil olaylarının önlenmesi, hem dil-kullanım hem de dil-kültür alışverişindeki kaynak metin – erek metin odaklı eşitliğin sağlanmasına bağlıdır. Söz konusu eşitliğin sağlanması için de Türkçeye yabancı dillerden ve Türkçeden yabancı dillere yapılan çevirilere bağlı olarak oluşan çeviri sorunsalının (veya problematiğinin) yeni bir teorik ve uygulamalı düzlemde incelenmesi gerekmektedir. Nitekim dilbilimde de XX. yüzyılın 50’li yıllarında dönüşümlü üretimsel dilbilgisi teorisi düzleminde belirlenen; herşeyden önce matematiğe, dilbilime ve diğer pozitif bilimlere dayanan, başlangıçta herhangi bir “metnin otomatik çevirisi romantik ülküsü”nü gerçekleştirmeyi hedefleyen, kaynak ve erek metin odaklı, aygıtla yapılan teorik ve uygulamalı çeviri çalışmaları, XX. yüzyılın 70’li yıllarında belli bir ölçüde sonuçlandı: Bazı uzmanlık metinlerinin Hint-Avrupa dilleri örneklerinde kabaca çevirileri yapılabilirdi. Otomatik çevirinin hiç de kolay olmadığı ortaya çıktı. Ve XX. yüzyılın 80’li yıllarından günümüzedek süre gelen ve bugün de devam eden “Dil Mühendisliği Çalışmaları” başlatıldı (Hutchins, 2000). Bugünse söz konusu çalışmalar, bilişsel dilbilimi bağlamında, “Avrupa dil dosyası (portfolio) dil öğretimi” düzleminde (Templer, 2002) ve artık e-dil doğrultusunda sürdürülmektedir.

Bu bağlamda konunun, sadece dilbilgisi veya diğer çeşitli dil düzeylerine

göre geleneksel olarak ele alınmasının yeterli olamayacağı inancındayız. Şöyle ki; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde, Türkçenin eğitimi ve öğretiminin somut değerlerinin, diğer ortak dünya dilleri ve Avrupa dil dosyası düzleminde belirlenmesinin yanı sıra, Türkçe çeviri düzlemlerinin yeniden düzenlenmesi hızlandırılmalıdır. Buna bağlı olarak da Türkçe *metin tipolojisi* ve *varlığı temelinde* "Türkçe Metin Dilbilimii ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşturulması" çalışmaları başlatılmalıdır. Söz konusu çalışmaların aşağıda verilen *projeye* göre başlatılabileceğini düşünmekteyiz.

1.3.1. Türkçe Metin Dilbilimi ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşturulması Projesi

Türkçe metin, 1970'li yıllardan beri Türk dil biliminde geleneksel tarihî-karşılaştırmalı çalışmaların yanı sıra yapısal-anlamsal ve içeriksel-işlevsel bakımlardan zaman zaman belli bir ölçüde metindilbilimsel olarak da incelenmiştir. Buna karşın söz konusu çalışmalar, henüz *Türkçe Metin Dilbilimi* disiplini oluşturacak bir düzeyde değildir. Bundan dolayı uzmanlardan oluşacak akademik heyetçe gerçekleştirilebilen Türkçe metin dilbilimi disiplininin ve buna bağlı olarak da Türkçe metnin bilgisayarla sistemli bir çeviri süreci otomatikleştirilmesi çalışmalarının başlatılabilmesi için tarafımızdan aşağıdaki proje önerilmektedir.

1.3.1.1. Eski ve yeni Türk metinlerinin sözdizimsel ve metindilbilimsel betimlenmesi

1.3.1.1.1. Eski Türkçe metinleri oluşturan ritmik-heceleme, diyalojik-çerçevesel cümle gruplarının sözdizimsel ve metindilbilimsel özellikleri

1.3.1.1.2. Ritmik-hecelenen şiir tarzındaki geleneksel Türkçe metin

1.3.1.1.3. Geleneksel Doğu Türkçesi metinlerinin sözdizimsel-metindilbilimsel yapısı

1.3.1.1.4. Geleneksel Batı Türkçesi metinlerinin sözdizimsel-metindilbilimsel yapısı

1.3.1.1.5. Geleneksel Batı Türkçesi metinlerinde sözdizimsel paralellik

1.3.1.1.6. Geleneksel ve yeni Türkçe metinlerde diyalojik-çerçevesel yapılanmalar

1.3.1.1.7. Geleneksel ve yeni Türkçe metinlerde dolaylı, dolaysız ve içsel anlatım.

1.3.1.1.8. Yeni Türkçe metinlerdeki sözdizimsel gelişim ve değişimler: Kurallı (standart) metinler, kuralsız metinler; devriklenen metinler, parselyatikli (eklemeli yapılanmalı) metinler vb.

1.3.1.1.9. Türkçe metin birimleri: Birleşik cümleler, basit cümleler, kelime grupları, morfepler, fonemler, deyimler ve parselyatikli yapılanmalar vb. arasındaki boylamsal-dizimsel ilişkiler.

1.3.1.2. Türkçe metnin bilgisayarla çevirisi sürecinin otomatikleştirilmesi çalışmalarında aşağıda gösterilen çalışma yöntemi dikkate alınabilir.

1.3.1.2.1. Türkçe temel söz varlığının betimlenmesi:

1.3.1.2.1.1. Türkçenin hem akraba hem de akraba olmayan dillerle yapısal-anlamsal senkronik sözlüklerinin hazırlanması; İlk aşamada en yaygın Türk yazı dillerinin (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi) yapısal-anlamsal senkronik sözlükleri.

1.3.1.2.1.2. Kullanım sıklığı geniş olan kelimelerin sözlükleri

1.3.1.2.1.3. Frekans kelimelerin otomatik sözlükleri

1.3.1.2.1.4. Tezarus (Yun. thésauros–servet, zenginlik; hazine) sözlükleri (düşünsel anlatımı içeren çokanlamlı, eşanlamlı ve sesteş kelimelerin sözlükleri)

1.3.1.2.1.5. Zıtanlamalı kelimelerin sözlükleri

1.3.1.3. Türkçenin bilgisayarla çeviri dilbilgisi sisteminin hazırlanması:

1.3.1.3.1. Kurallı (standart) Türkçe metin birimlerinin arasındaki sözdizimsel ilişkilerin ve olası biçimsel modellerinin dizimsel (yatay) betimlenmesi

1.3.1.3.2. Sıralı mikrometin birimleri arasındaki sözdizimsel ilişkilerin betimlenmesi

1.3.1.3.3. Birleşik cümlelerin bileşenleri arasındaki sözdizimsel ilişkilerin betimlenmesi

1.3.1.3.4. Türkçedeki tamlamaların algoritmalarının belirlenmesi: Ad birleşimlerinin algoritmaları; fiil ve edat birleşimlerinin algoritmaları

1.3.1.3.5. Türkçedeki temel ve yardımcı morfepler diziminin biçimsel betimlenmesi

1.3.1.3.6. Türkçe metin birimlerinin (cümle, tamlama, sözcük grupları, sözcük, morfepler ve fonem) arasındaki boylamsal (düşey) ilişkilerin betimlenmesi

1.4. Türklük bilgisine ilişkin yabancı dillerde, özellikle de Rus dilinde yazılmış klâsik eserlerin Türkiye Türkçesine çevrilmesinin de, Türkçede yabancı dillerden yapılan çevirilerin sonucunda ortaya çıkan kaynak metin odaklı kuralcı sorunların çözümlenmesinde yararlı olabileceğini düşün-

mekteyiz. V.V. Barthold'un, E.E. Bertels'in, N.M. Jirmunski ve A. N. Kono-nov gibi ünlü Şarkiyatçı Türkologların eserlerinin Türkiye Türkçesine çevrilmesi; her şeyden önce Türklük bilgisi tarihi disiplininin somut bir Türk yazı dilinde oluşturulması bakımından önem taşır. Bu bağlamda V.M. Jirmunski'nin Rus dilinde yazdığı Türk Halk Şiiri Üzerine. Teorinin Bazı Problemleri adlı eseri, öncelikle çevrilmelidir (Jirmunski, 1974). Bu-nun yanı sıra Türk dilinin (yazı dilleri ve lehçeleriyle) şimdiye kadarki en büyük etimolojik sözlüğü olarak bilinen, Moskova'da, Rusya Federasyo-nu Bilimler Akademisi tarafından yayımlanması hâlâ devam ettirilen Eti-mologičeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov (*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*), (I, 1974; II, 1978; III, 1980; IV, 1989; V, 1997; VI, 2000) adlı eserin Türkiye Türkçesine çevrilmesi, Türk dil bilminde sözlükçülük çalışmalarına bü-yük katkı sağlayabilir. Yine Rus dilinde, Rusya Federasyonu Bilimler Aka-demisi tarafından yayımlanması hâlâ devam ettirilen, Türkçenin dilbilgi-si üzerine büyük bir yazarlar heyetince bugüne kadarki yapılmış en bü-yük yayını niteliğindeki (*Sravnitelno-istoričeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov*) (Türk Dillerinin Tarihî-Karşılaştırmalı Grameri. Fonetik, Morfo-loji, Sentaks, Kelime Hazinesi, Moskova, 1984, 1986, 1988, 1997) adlı ese-rin Türkiye Türkçesine çevrilmesinin ise; Türkçede çeviri sorunsalının bi-limsel eserlerin çevirisi bakımından ortaya çıkan ayrıntılı sorunlarının çö-zümlemesine katkısı olur. (Sadece günlük sözlü ve yazılı metinlerin, ya-bancı film dublajlarının, çeşitli deneme yazılarının vb. yabancı dillerden yapılan çeviri verilerine göre, kaynak ve erek metin odaklı çeviri sorunla-rının ayrıntılı olarak çözümlemesi mümkün değildir.)

Çeviri sorunsalının çözümlemesine ilişkin şunları özetlemek istiyorum: Türkçede çeviri sorunsalını oluşturan sorunlar; kavramların Türkçe keli-melerle ve kelime birleşikleşmeleriyle, adlanmaların ise hem sağdan hem de soldan dallanmalı tamlamalarla dengeli olarak ifadesi; deyimlerin, de-yim niteliğindeki kalıplaşmış söz gruplarının, söz-cümlelerin (tek bir ke-limeyle ifade edilen cümlelerin), klişelerin, atasözlerinin vb. dildeki uy-gun dilbilimsel-sözdizimsel varyantlarının bulunarak belirlenmesi düz-lemelerinde ele alınmalıdır. Söz konusu sorunların, *çeşitli dil birimlerinin birbirinden türemesi genel dil evrenselliğinin ışığında*, Türkçenin söz dizimi-ne ve hem eklerle hem de kelime birleşikleşmesiyle gerçekleşen yapısına göre çözümlemesinin yanı sıra, erek amaç metin odaklı incelenmesinin de temel kuram olarak kabullenmesi şarttır.

Aktarma. Türkçenin kelime hazinesinin tüm sözlüksel alanlarının Türk yazı dilleri ekseninde zenginleştirilmesi ve onun kullanım gücünün ortak bir Türkçe doğrultusunda yükseltilmesi ve belirginleştirilmesi için, ayrı ayrı Türk yazı dillerinin çeşitli yazılı edebiyat örneklerinin birbirine aktarımı, söz konusu *aktarma çalışmalarının* önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Çünkü lengüistik küreselleşmenin iki dillilik ve çok dillilik ortamlarında oluşturduğu dil-kullanım ve eğitim-öğretim eşitsizliği sonucunda, her geçen yüzyılda yer yüzünde konuşulan dillerin sayısının azalması süreci, giderek hızlanmaktadır. Bu ise, Türk Dünyası olarak, Türk yazı dilleri ekseninde, Türkiye Türkçesi temelindeki ortak bir bilişim-iletişim dilinde birleşmemizi zorunlu kılmaktadır. Bu birleşmenin bir yolu da diğer Türk yazı dillerindeki edebî eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasından geçmektedir. Bu bakımdan Türk Dünyası bağımsızlığından geçen süre içerisinde, diğer çağdaş Türk yazı dillerinden çeşitli konulardaki birçok eserin Türkiye Türkçesine aktarıldığının gözlemlenmesi dikkat çekicidir (Tural, 1995; İsmail-Güngör 1997 vb.). Buna rağmen Türk yazı dillerinde çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarımına ilişkin aktarma eleştirisi ve aktarma bilimi sorunları, direkt olarak sadece birkaç makalede ele alınmıştır (Musaoğlu, 1997; Uğurlu, 2000).

Düşüncemize göre Türk Dünyasındaki her türlü sözlü ve yazılı metinlerimizin, dolayısıyla edebiyatımızın Türk yazı dillerinde birbirine aktarılması, iki belirgin doğrultuda sürdürülmelidir: *Birincisi*, farklı coğrafyalardaki Türk yazı dillerinde çağdaş sözlü ve yazılı metinlerimizin birbirine ve Türkiye Türkçesine aktarılması; *ikincisi*, edebî tarihimizi oluşturan gerek yazılı, gerekse sözlü metinlerimizin çağdaş Türk yazı dillerine ve Türkiye Türkçesine aktarılması veya uyarlanması.

Türk yazı dillerinde edebî metinlerin birbirine aktarımında, gerek millî, gerekse evrensel değerleri ve gerçekleri, dolayısıyla medeniyetlerin etkililişimliklerini bir arada yansıtabilen klâsik ve çağdaş yazarlarımızın eserlerine öncelik tanınmalıdır. Şöyle ki; *eserlerini*, Türk Dünyası gerçekleri ve çağdaş yaşam trendi; Türk-İslam değerlerinin gerek düşey (Türk kültür ve dil coğrafyası, demografik artım, yayılım ve aile yapısı, göçebe ve yerleşik yaşam tarzı vb.), gerek yatay (sosyal adalet, insan haklarına saygı, çeşitli uygarlıklara uyum sağlamakla makul çoğunluk demokrasisi vb.) sistematiplerinin, evrensel uygarlığın ve dünya edebiyatının bilinciyle *kalımla alan* ve kendi millî özüne uygun bir anlatımla kurgulayan ve anlam-

landıran *yazarların* edebî mirası ve bundan sonra yazdıkları, düşüncemize göre, ilk sırada aktarılmalıdır.

Türkçenin belli bir düzeyde birbirinden farklı dil-kullanım özelliklerini içeren bir yazı dilinden diğerine yapılan edebî aktarımındaki genel prensiplerinden bazıları; çeşitli Türk yazı dillerinden Türkiye Türkçesine aktarılan edebî eserlerin dili üzerindeki gözlemlerimize göre, aktarma bilimi (aktarmabilim) düzleminde aşağıdaki gibi *sıralanabilir*.

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinin söz varlığında ve dil-kullanım işleminde yer alan birçok kelimenin, anlatım biçiminin farklı anlatımlardaki kullanılabilirliği;

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinin çeşitli kelimelerinin, her çeşit mecazlaşmış dil-kullanım olanaklarının dipnotlarla açıklanmasına mümkün olduğu kadarıyla az yer verilebilirliği ve buna bağlı olarak da anlamların her iki yazı dilinde daha sık kullanılan ve bilinen uygun anlatım araçlarıyla anlatılabilirliği;

- Türkçedeki *devriklenme* (cümlede Türkçeye özgü standart söz sırasının üslubî makamlara göre değişimi), *parselyatikleşme* (cümlelerin öğelerine göre parçalanarak kullanılması), *elipsis* (cümlelerde kelimelerin, tamlamaların; söz gruplarında kelimelerin; kelimelerde eklerin vb. düşümü) gibi sözdizimsel-metindilbilimsel olayların kullanımının gelişigüzel olarak değil, dil ortamına ve edebî anlatının akışına göre belirlenebilirliği;

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinde aynı olan atasözleri ve deyimlerin yanı sıra, çeşitli dilbilimsel-biçembilimsel varyantlardaki atasözleri ve deyimlerin de aktarılan dildeki uygun karşılıklarının çoğu kes bulunabilirliği ve *bazılarının* ise *aktarma metinlerde özgün biçimleriyle* kullanılabilirliği. Yukarıda belirttiğimiz dört temel aktarım prensibinden sonuncusuna ilişkin, Türkmen yazar Annaguli Nurmehmet'in Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan eserlerinden (Nurmehmet 2001; 2001; 2001; 2002) Türkmen Türkçesindeki varyantlarıyla Türkiye Türkçesine doğrudan aktarılan atasözlerinin ve deyimlerin erek metinlerdeki karşılıklarının bulunabilirliği ve bazılarının da özgün biçimleriyle kullanılabilirliği üzerine bir tarama yaptık. (*Musaoğlu, 2002*).

Bu bağlamda genel Türk kültürüyle, Türk halklarının hem göçebe hem de yerleşik yaşam tarzıyla, manevî özüyle sıkı bir biçimde bağlı olan genel Türkçenin derin yapısını oluşturan anlam alanları ilişkilerini ve nüanslarını ikinci bir adlandırma ve sözdizimsel öbeklenme düzeyinde ifade

eden Türkmençe deyimlerin ve atasözlerinin, Annaguli Nurmemmet'in eserlerinin Türkiye Türkçesindeki erek metinlerini oluşturan cümlelerde ve cümleden büyük birimlerdeki yerleşimi, gerek çeşitli öykü eserlerindeki anlatımı, gerek roman tekniği ve stilistik bakımından başarılı olmuştur, diyebiliriz. Dolayısıyla hem kelime dolunumu veya doldurumu hem de sözdizimsel yapısı ve sözcüklerin deyimlerdeki ve atasözlerindeki sıralanışı ile Türkiye Türkçesindeki deyimlerden veya deyim niteliğindeki dil malzemelerinden ve atasözlerinden herhangi bir farklılığı bulunmayan söz konusu dil birimlerinin ve küçük folklorik metinlerin Türkiye Türkçesindeki yerleşimi ve yaygınlaştırılması, yukarıda belirtilenlerden farklı olarak ne birebir çeviridir ne de açıklamadır. Bu, Türkçenin kendi genel kontekstindeki ama, yeni bir sözdizimsel-metindilbilimsel düzlemdeki özgün erek metin ifadesidir. İşte yazar Annaguli Nurmemmet'in eserleriyle Türkiye Türkçesinde belki ilk defa olarak doğrudan kullanılan çok sayıda Türkmençe deyimlerden ve atasözlerinden bazıları:

Deyimler (doğrudan aktarılanlar):

1. Devenin üstünde köpek havlar oldu.
2. Dünyayı sel alsın topuğuna çıkmayacak.
3. Elmas kılıcını çarhlayan yiğitlerimiz de duysun.
4. Gözlerini yandak dikenini ile sil.

Atasözleri (doğrudan aktarılanlar):

1. Delinin bin kelimesi telek (aptalca) olsa da bir kelimesi gerek.
2. Tavşan doğduğu tepeden uzağa gitmez.
3. Onun ipinin üstüne odun konulamaz.
4. Sabır eden kul şat olur.
5. Kurdun ağzı yese kan, yemese de kan.
6. Kızıl yüzlü yiğitin kızkardeşi olmasın, kızkardeşi olsa da kızıl yüzü solmasın.

Türkiye Türkçesindeki sözdizimsel varyantları verilen Türkmençe deyimler:

1. Depen göke yetmek (Türkmen.)
Sevinçten dört köşe olmak (Türk.)
2. Canından can almak (Türkmen.)
Canından can kopartmak (Türk.)

Türkçede edebî aktarmaya ilişkin şu hususu da bir sonuç olarak vurgulamanın yerinde olacağı kanısındayız:

XIX. yüzyılın sonuna doğru Batı medeniyetinin etkisiyle, medeniyetlerin kavuşması doğrultusunda, genellikle sözlü ve halk edebiyatına dayanan ve gerek şiir, gerekse düz yazıyla yazılan yeni Türk halkları edebiyatı; XX. yüzyılın bütün janr ve edebî şekilleriyle (roman, hikaye, piyes, şiir çeşitleri vb.) gerçekleşen Türk yazı dillerinden dünyanın çeşitli dillerine çevrilmiştir. Ne yazık ki, XX. yüzyılın 90'lı yıllarına kadar söz konusu edebiyatın, Türk yazı dilleri arası aktarımı, aktarma düzeyinde değil, genellikle yabancı diller aracılığıyla (Rus, İngiliz, Fransız vb.) çeviri olarak yapılmıştır. Kardeş edebiyatların birbirine Türkçe olarak aktarma çalışmaları ise, XX. yüzyılın 90'lı yıllarında ivme kazanmıştır (Musaoğlu, 1997). Bundan sonraki yapılacak iş, söz konusu hızı; lengüistik küreselleşmenin getirdiği iki dillilik ve çok dillilik ortamlarında hiç kaybetmememizdir. Dolayısıyla edebî aktarma çalışmalarını, çeşitli sosyolen-güistik ve sosyokültürel etkenlerin bağlamında, Türkçenin çağdaş diz-gesel düzeylerinde kelime öbeklerine ve cümle yapılarına göre gerçek-leşen soldan ve sağdan gelişmeli anlam alanları eksenlerindeki gelişim ve değişimlerin doğrultusunda hem kaynak hem de erek metin odaklı olarak sürdürebilmeniz şarttır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Türkçede anlamı anlamına ağırlıklı, erek metin odaklı çeviri ve kelimesi kelimesine ağırlıklı, hem kaynak hem de erek metin odaklı aktarma süreçleri ve sonuçlarının karşılıklı olarak belirlenmesi ve çeviribilim (çeviri bilimi), çeviri eleştirisi; *aktarma bilimi* (*aktarmabilim*), *aktarma eleştirisi* bağlamında ise her yönüyle incelenmesi, çağdaş Türklük bilgisinin çok önemli bir sorunsalıdır. (Aktarma eleştirisi ve aktarma bilimi kavramları, Türklük bilgisinde Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemlerarası aktarımına bağlı olarak belirlenmektedir.) Söz konusu sorunsalın çözülmesi ise, sadece geleneksel çeviribilim ve yeni aktarma bilimi ekseninde olanaksızdır. Dolayısıyla Türkçede çeviri ve aktarma sorunlarının gerek çeviribilim (çeviri bilimi), gerekse aktarma bilimi (aktarmabilim) bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesinin yanı sıra, bilim-bilişim çağında “dil mühendisliği ve elektronik çeviri araştırmaları ve uygulamaları” (Hutchins, 2000) da çağdaş e-dil düzleminde devam ettirilmelidir.

Kaynakça

- Ananur, Hasan (2000), "Anlam Odaklı Çeviri Yöntemi ve Uygulaması Üzerine", *Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları, Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, Bursa, s. 65-74.
- Bengi, Işın (1993), "Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkileri", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 25-50.
- Cemal, Ahmet (1993), "Yazın Çevirisi Eğitimi Üzerine Düşünceler", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 12-16.
- Çannon, P. (1994), *O novom podhode Kanalize Grammatičeskih Otnoşeniy. – Voprosı Yazıkoznaniya, (Dilbilgisel İlişkilerin Tahlillerine İlişkin Yeni Yöntem Üzerine) 1*, s. 5-19.
- Demir, Ali (1994), "Türingilizcemiz Nasıl?", *VIII. Dilbilim Kurultayı*, 26-27 Mayıs, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, s. 166-168.
- Durak, Mustafa (2000), "Tahsin Yücel'in André Gide'ten Çevirdiği 'Dünya Nimetleri Üzerine Bir Çeviri Eleştirisi Denemesi'", *Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları, Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, Bursa, s. 266-287.
- Ganiev, F.A. (2000), *Tatarskiy yazık. Problemy i issledovaniya, Kazan, Tatarskoye Knijnoe İzdatelstvo, (Tatar Dili. Problemler ve İncelemeler)*, 271 s.
- Gökdoğan, Melek Dosay (2000), "Bilim Tarihinde Çevirinin Yeri, Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları", *Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, s. 22-25.
- Hutchins W.J. (Ed.) (2000), *Early years in machine translation: memoirs and biographies of pioneers* (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series III. Studies in the history of language sciences). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam; Philadelphia. xii + 405 p.
- İsmail, Z. – Güngör, A. (1997), *Abay Yolu*, Ankara: Bilig Yayınları.
- Jirmunski, V.M. (1974) *O tyurkskom narodnom stihe. Nekotorie problemy teorii. Tyurkskiy geroičeskiy epos. İzdatelstvo "Nauka", Leningradskoe otdelenie*, Leningrad, s. 664-680 (Türk Halk Şiiri Üzerine. Teorinin Bazı Problemleri).
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1992), (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1181 s.
- Karatay, Suat (1993), "Çeviri Eleştirisinin Bilimsel Konumu Üzerine Eleştirel Görüşler ve Bir Model Önerisi", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 17-24.
- Kocaman, Ahmet (1993), "Çeviri, Çeviri Eleştirisi, Dilbilim", *Dilbilim*

- Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 2-4.
- Lingvistiçeskiy ensiklopediiçeskiy slovar (1990), Moskva, "Sovetskaya Ensiklopediya", 683 s. (Ansiklopedik Lengüistik Sözlük).
- Musaoğlu, Mehman (1997), "Muhtar Awezovun Edebî Mirası Türkiye Türkçesinde, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi", *Muhtar Awezov Özel Sayısı*, Sayı: 14, s. 15-22.
- Musaoğlu, Mehman (2001), "Türkiye Türkçesindeki Lengüistik Gelişimler ve Değişimler", T.C. Bilkent Üniversitesi, Türk Dili Bayramı, 26 Eylül, Ankara, s. 10-22.
- Musaoğlu, Mehman (2002), "Türkçenin İşlevsel Dilbilgisinin Sözdizimsel-Metindilbilimsel Düzeyinin Düzenlenmesi Üzerine", 5. *Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri*, 9-10 Mayıs 2002.
- Musaoğlu, Mehman (2002), "Türk Dünyasında Çeviri-Aktarma Sorunları ve Annaguli Nurmehmet'in Eserleri Türkiye Türkçesinde", *Avrasya Sanat-Edebiyat Yıldızları, Uluslararası Sempozyum*, Nisan 2002, Ankara.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Çark-ı Felek*, Devran Matbaacılık, Ankara, 176 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Nuh Tufanı*, (Roman), Devran Matbaacılık, Ankara, 384 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Oğuz Yurdu*, (Roman), Ankara, 672 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2002), *Büyük Göç*, Devran Yayıncılık, Ankara, 718 s.
- Öztürk, İlyas (2000), "Çevirinin Tarihsel Etkinliği, Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları", *Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, s. 1-21.
- Sabir, Mirz « » lkb « r (1992), *Hophopnam* « , Bakı, Yazıcı, 558 s.
- Templer, Bill (2002), "Türkiyedeki Avrupa Dilleri Dosyası[European Language Portfolio (ELP)] ve Yabancı Dil Olarak Türkçe: Avrupa Konseyi'nden Öğreticinin Yetkileri İçin Uygun Bir Araç Oluşturma", *Dil Dergisi*, Sayı: 113: 24-32.
- Tural, Sadık (1995), *Gorgut Ata* (Türkmen Halk Nüshası) Ankara.
- Uğurlu, Mustafa (2000), "Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve "Abay Yolu" Romanı", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15: 59-78.

Translation and Adaptation in Turkish Languages

Prof. Dr. Mehman Musaoglu
Ankara University - TÖMER

Abstract: In this essay the common and different aspects of adaptation and translation are given. The changes and development are studied in the changes of attitudes developed in Turkish in Turkey as a result of translation made from foreign languages. It emphasizes the problems of some lexical and grammatical and literary language, which occurs regarding the changes and development mentioned. To be able to solve these problems, the suggestions intensified on Turkish and target texts are given and linguistic projects are presented. Regarding the translation and transposition of literary text between the mentioned languages, the principles of adaptation concept, have been established. In this respect, the adaptation of the Author from Turkmenistan Annaguli Nurmamet's work into Turkish language is a good adaptation example related to Turkish literary languages.

Key words: Translation, theory of translation, adaptation, transposition, principles of adaptation, source text, target text, lexical and grammatical changes and developments, text linguistics

Переработка и Перевод в Тюркской Языковой Системе

Мехман МУСАОГЛЫ
Анкарский Университет
ТОМЕР

Резюме: Разного рода транспозиции с тюркского литературного языка на иностранные языки и с иностранных на тюркский являются переводом. Транспозиции же в тюркских литературных письменных языках в текстовых уровнях являются не переводом, а переработкой. В результате разного типа переводов с иностранных языков на тюркский наблюдается формирование негативных языковых изменений в развитии тюркской лексико-семантической системе. Оценивание данного типа развития лексико-семантической системы в тюркских литературных письменных языках, с одной стороны, и толкование формирования причин негативных языковых образований в нём, с другой стороны, должны изучаться в свете современных лингвистических течений, как в связи с агглютинацией, так и словосложением тюркской языковой системы; а также посредством тюркской структуры текста. Для того чтобы в целом обогатить тюркскую лексику, повысить силу её семантико-синтаксического функционирования, необходимо переработать образцы произведений разного рода в тюркских литературных письменных языках.

В связи с этим, переработка текстов произведений туркменского писателя Азизгули Нурмаммеда представляет собой яркий образец траспозиции в тюркских литературных языках.

Ключевые слова: Перевод, переводчик, транспозиция, переработка, лексико-семантическое развитие, словосложения, тюркские литературные письменные языки, лингвистика текста, функциональная грамматика, фразеологизм, пословица.